

fondateurs, bienfaiteurs, pèlerins, liturgistes envers leur sainte patronne. « Il y apparaît que la vénération des fidèles commença par s'adresser à la femme, convertie à la foi au Christ, éprise de contemplation, témoin privilégié du mystère pascal. A l'ébauche du portrait furent ajoutés plus tard des linéaments nouveaux, dans lesquels nous entrevoyons la Madeleine comme un modèle de conversion proposé aux pécheurs, de pénitence aux fervents de vie érémitique, d'apostolat aux amateurs des légendes apostoliques » (p. 328).

Dans le second chapitre de sa conclusion l'auteur récapitule d'une manière vraiment magistrale les faits (pp. 351-354), les problèmes historiques soulevés par ces faits (pp. 354-360) et aussi le problème théologique, c'est-à-dire un jugement de valeur sur ces faits historiques (pp. 360-362).

La bibliographie qui ouvre le premier volume (pp. XV-L) et un appendice contenant les textes liturgiques, qui clôt le second (pp. 362-388), une table des manuscrits (pp. 389-427), une table alphabétique des noms de choses, de personnes et de lieux (pp. 429-462) et la table des matières, augmentent notablement l'utilité de ce travail.

Espérons que l'auteur continue ses explorations dans ce domaine, et que lui ou quelque autre chercheur complèteront les quelques lacunes de l'ouvrage quant au culte magdalénien dans l'ordre de Prémontré.

B. J. VAN DER VEKEN, O. Praem.

B. SCHNEIDER, O. Cist., *Cîteaux und die benediktinische Tradition. Die Quellenfrage des Liber Usuum im Lichte der Consuetudines Monasticae*, in *Analecta Sacra Ordinis Cisterciensis*, XVI, 1960, 169-254 ; XVII, 1961, 73-111.

De bekende studie van K. Hallinger, *Gorze-Kluny. Studien zu den monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter* (Studia Anelmiana 22, 25), 2 dln, Rome 1950 (cfr. recensie van B. Luykx, O. Praem., in dit tijdschrift, 1954, 144-145), heeft p. Bruno Schneider ertoe aangezet het onderzoek te beginnen naar de bronnen van het zgn. Liber Usuum: Cîteaux' regeling van de monastieke en liturgische gebruiken (vgl. p. 174, nota 7). Gezien de vele facetten van dit probleem was beperking nodig (p. 183 vv.). De auteur heeft in deze studie een vergelijking gemaakt met de consuetudines van de « zwarte monniken », de huidige benedictijnen, vooral die van rond 1120-1130: de tijd waarin Cîteaux zijn gebruiken definitief vastlegde in het Liber Usuum. Dit vergelijkingsmateriaal valt in twee groepen uiteen (pp. 188-192), al naargelang het consuetudines betreft van het zgn. « Reichsmönchtum » (Lotharingen en het verdere Duitse taalgebied) of gebruiken van kloosters die de invloed van Cluny ondergingen. In ruim 150 detailstudies wordt nagegaan bij welke richting Cîteaux aansluit. Al heeft het ook eigen elementen (pp. 199-215) en zijn er overeenkomsten met het « Reichs-

mönchtum » (pp. 215-216 ; de auteur wil deze, op. o. i. niet overtuigende wijze, als « toevallig » verklaren), de meeste gewoonten wijzen duidelijk op een band van Cîteaux met « Cluny » (ruim verstaan: de hele traditie rond Cluny) (pp. 216-241).

Vervolgens probeert de auteur na te gaan bij welke consuetudines in concreto Cîteaux aansluit. Op overtuigende wijze bewijst hij dat dit de gebruiken van de abdij St. Bénigne-de-Dijon zijn (p. 107 vv.). Het is evenwel onwaarschijnlijk, volgens p. Bruno Schneider, dat Cîteaux hieraan rechtstreeks ontleende, gezien allerlei elementen die Dijon vreemd zijn, maar die op bevredigende wijze kunnen worden verklaard als we enige tussenpolen aannemen. Dat zouden dan zijn: St.-Michel-de-Tonnerre, dat vanuit Dijon hervormd werd (p. 108) en Molesmes (omdat St. Robertus abt van St.-Michel was, vóórdát hij naar Molesmes ging). Vanuit Molesmes zouden dan de gebruiken in Cîteaux zijn overgenomen. Gezien de reactie van Cîteaux op Molesmes dient deze laatste schakel bijzonder bezwenen te worden: omdat hierover nog niet alle gegevens voorhanden zijn, komt de auteur dan ook niet verder dan een voorzichtig gestelde hypothese, waar echter veel voor te zeggen valt. Ervoor pleit immers niet alleen dat Cîteaux uit Molesmes zijn koorboeken kreeg, maar ook dat het over het algemeen bij de monastieke gebruiken van zijn tijd bleef en slechts in bepaalde punten eigen wegen ging: exactere observantie van de regel, meer eenvoud en zakelijkheid in de liturgie enz.

Deze studie is een waardevolle bijdrage tot de oplossing van het probleem. Uiteraard kan men over details van mening verschillen met de auteur. Bij de liturgische referenties zijn links en rechts verouderde visies te constateren. Wellicht had de auteur ze beter weg kunnen laten en zich strikt kunnen beperken tot de vergelijking van de consuetudines: die gegevens kunnen dan altijd nog in een latere studie in het grote raam van de liturgiegeschiedenis worden geplaatst door ter zake deskundigen. Met name bij de agenda mortuorum sluiten wij ons aan bij de huiver, die de auteur zelf ook naar voren brengt: volgens H. Pilippeau zou deze agenda afhangen van een ms. uit Trier. Gezien juist de grote verspreiding van de karolingische agenda mortuorum in de middeleeuwen, is dit niet exclusief te stellen (vgl. de studies van Frank, Prein e. a. hierover). Doch deze bemerkingen doen geen afbreuk aan de waarde van het geheel.

Voor onze ordesliturgie biedt de studie ook interessant materiaal. Allerlei gebruiken die (direct of indirect) op Cîteaux teruggaan (we komen er verschillende tegen ook in deze studie), kunnen nu wat beter worden thuis gebracht en geplaatst in het geheel van de liturgiegeschiedenis, omdat we nu een zuiverder beeld hebben hoe de gewoonten van Cluny tot ons kwamen.

Wenc. J. DE WOLF, O. Praem.